

Straipsniai

RUSĖNIŠKOJO GREITRAŠČIO GRAFIKA XVII AMŽIAUS LDK TEISMŲ KNYGOSE: INICIALAI IR DIDŽIOSIOS RAIDĖS

Vita Diemantaitė

Doktorantė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra

El. paštas: diemantaite@gmail.com

Santrauka. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagrindinė rašto kalba buvo rusėnų kalba. Tokia ji išliko iki 1697 m., kai valstybine kalba tapo lenkų kalba. Rusėniškasis greitraštis geriausiai yra išanalizuotas XVI a. Lietuvos Metrikos ir Statutų tyrimų kontekste. Tačiau beveik nėra mokslinių darbų, kurie tirtų individualius rašto tipus, analizuotų rašto grafikos kaitą, apskritai XVII a. rusėniškasis greitraštis yra mažai tyrinėtas. Todėl šio straipsnio tikslas yra ištirti XVII a. rusėniškajame greitraštyje vartotus inicialus ir didžiąsias raides. Nors LDK būta įvairių institucijų, šiam tyrimui pasirinktos labiausiai išplėtotos visuose pavietuose veikusios LDK teismų raštinės surašytos knygos, tačiau dėl knygų prieinamumo buvo pasirinktos etnografinės Lietuvos teritorijoje veikusių teismų knygos.

Reikšminiai žodžiai: rusėnų kalba, inicialai, didžiosios raidės, raidžių grafika, teismų knygos.

Keywords: Ruthenian language, initials, capital letters, letters' graphic, court books.

Susiklosčius istorinėms aplinkybėms, rusėnų kalba tapo pagrindine rašto kalba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kanceliarijoje. Iš pradžių tekstai buvo rašomi ustavo rašto tipu¹. XIV–XV a. pradžioje iš ustavo pereinama į pusstavį, šis vyravo XV a. Didėjant rašto poreikiams, natūraliai susiformavo greitraštis, kuris atitiko kasdienius poreikius – greitai

ir sklandžiai sudaryti dokumentą. Pagrindiniai greitraščio požymiai: jungiamos raidės, tarp žodžių daromi tarpai, atsiranda skyrybos ženklai. XVI a. raidės labiau svyrą į dešinę, atsiranda daugiau pačių raidžių variantų. Greitraštis formavosi iš pusstavio ir įsigalėjo LDK raštijoje paskutiniais XV a. dešimtmečiais. XVI a. greitraščiui dar nebūdingas ištisinis raidžių jungimas, paprastai jos rašomos nejungiant, išskyrus tam tikrus atvejus, tačiau tuo metu rašto braižas įgavo individualių bruožų, pagausėjo raidžių variantų. XVI a. gale–XVII a. pradžioje pasirodė vis daugiau raidžių va-

¹ Ustavas – tai kirilinis rašto tipas, tarsi pieštinių raidžių išdėliojimas nepaliekant tarpų tarp žodžių ir sakinių. Galiojo iki XIV a., tačiau bažnytinėje praktikoje išliko ir XV–XVII a. Plačiau žiūrėti: S. Pamerneckis, 2012, p. 13.

riantų, raidės dažniau buvo jungiamos, dėl to tekstą perskaityti tapo sunkiau.

Lietuvoje kol kas labiausiai išplėtoti rašto tyrimai mentaliniais, ideologiniais, socialiniais klausimais. Šių tyrimų kontekste yra aptartos pirmosios spausdintos knygos, Pirmojo Lietuvos Statuto, pirmosios lietuviškos knygos, Lietuvos metraščiai. Rusėniškasis greitraštis geriausiai ištirtas XVI a. Lietuvos Metrikos ir Statutų tyrimų kontekste, o štai XVII a. rusėniškasis greitraštis, palyginti, nėra sulaukęs daug dėmesio. XVII a. rusėniškojo greitraščio paleografinis tyrimas leidžia nustatyti rašto grafinę raidą, jo tipus (siauras, glaudus, platus etc.), jų įvairovę. Kadangi šio straipsnio apimtis ribota, bus analizuojama tik inicialų ir didžiųjų raidžių grafika ir keliama šie klausimai: kas būdinga teismų knygų inicialams?; kaip keitėsi didžiųjų raidžių rašyba?; kokią įtaką lotyniškoji abėcėlė turėjo *kirilicai*?; kada barokinis raštas įsitvirtino didžiųjų raidžių rašyboje? Į visus šiuos klausimus padės atsakyti paleografinis metodas, analizuojant raidžių grafiką, palyginamasis metodas – siekiant parodyti, kaip keitėsi LDK greitraštis per visą XVII a. Nors LDK būta įvairių institucijų, šiam tyrimui pasirinktos labiausiai išplėtotos visuose pavietuose veikusios LDK teismų raštinės surašytos knygos, tačiau dėl knygų atrankos ir prieinamumo bus analizuojamos tik etnografinės Lietuvos teritorijoje veikusių teismų knygos. Chronologija pasirinkta nuo XVII a. pradžios iki 1697 m., kai rusėnų kalba oficialiojoje LDK raštvedyboje jau nebebuvo vartojama ir oficialia LDK kalba buvo paskelbta lenkų kalba.

Istoriografija rusėnų kalba paleografijos tematika yra gausi ir jai būtų galima skirti atskirą studiją. Tačiau šio straips-

nio tikslas yra analizuoti rusėniškųjų raidžių grafiką, tad aptariama istoriografija bus konkrečiai skirta tik tai raidžių grafikai. Pati naujausia studija šiuo metu yra K. Pietkiewicziaus „Ruska paleografia“². Jos autorius, aptardamas raidžių ir inicialų grafiką, remiasi S. Pamerneckio ir A. Hrušos tyrimais, kurie ir bus aptariamai toliau. Baltarusių autorius A. Hruša³ savo darbe LDK greitraščių suskirsto į periodus: 1) XV a. antra pusė–XVI a. pirmą pusę, 2) XVI a. vidurys–XVII a., 3) XVII–XVIII a. Pirmąjį laikotarpį jis apibūdina kaip senųjų raidžių išlikimą, nes kiekviena raidė rašoma atskirai. Toks greitraštis buvo naudojamas bažnytiniuose dokumentuose bei knygose. Antrąjį laikotarpį A. Hruša skiria dėl teismų reformos, Liublino unijos, bažnytinės Brastos unijos ir valstybės europėjimo – atsiranda lotynų kalbos įtaka. Trečiasis laikotarpis – tai laikas, kai rusėnų kalba praranda valstybinį statusą, dokumentai ją surašomi vis rečiau, o raidės apvalėja⁴. A. Gieysztoras nagrinėjo lotynišką raštą, jo pastabas apie XVI a. pabaigos–XVII a. rašybą galima pritaikyti ir rusėniškam raštui. A. Gieysztoras teigia, kad kanceliarijoje barokas pasireiškia kaligrafinėmis formomis, kasdienėje rašyboje reikėsi raidžių išraitimu, užsukimu, todėl jos atrodė „neramios“. Saksų valdymo metais XVIII a. pradžioje raštas šalia baroko, esą, jau naudojamas paprastesnis, aiškesnis ir apskritesnių formų. Lietuvoje vienintelis darbas, skirtas rusėnų paleografijos mokslui, yra S. Pamerneckio mokomoji priemonė studentams⁵, kurios tikslas – supažindinti juos su paleografijos disciplina. Autorius

² K. Pietkiewicz, 2015.

³ А. И. Грыма, 2006.

⁴ Ten pat, p. 16–17.

⁵ S. Pamerneckis, 2012.

detalizuoja XVII a. greitraščių, esą, baroko elementų atsiradimas rusėniškajame rašte laikytinas ne bendra valstybės kanceliarijos ir teismų kanceliarijų rašto tendencija ir praktika, o atskirų teismų raštininkų sugebėjimu suteikti rusėniškajam raštui barokinį pavidalą XVII a. viduryje ir antrojoje pusėje, kol tas raštas buvo vartojamas. Barokinį rašto pavidalą, kaip teigia autorius, gerai atspindi Žemaitijos žemės teismo (46–68 tekstai) ir Trakų pilies teismo XVII a. antrosios pusės aktų knygoje surašyti Smolensko žemės teismo aktai (73–84 tekstai)⁶. „Barokinio stiliaus teismo aktai rašyti laisva maniera, plačiu rankos mostu, akcentuojant raidžių kojelių užlenkimus, kilpas, jų dydį ir užapvalinimą. <...> Maždaug nuo XVII a. 5 dešimtmečio padažnėja iškeltų raidžių bei inicialų, didžiųjų raidžių užlenkimų, užsukimų, rodančių barokinio meno stiliaus poveikį šiai rašto sistemai. <...> Taip pat XVII a. ne sumažėjo, o net padaugėjo atskirų raidžių variantų. Todėl kai kurių raidžių rašymas supanašėjo: jas reikia skirti pagal žodžio prasmę.“⁷

E. Gudavičiaus, S. Lazutkos ir I. Valikonytės⁸ atlikta Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS) paleografinė analizė yra

⁶ Ten pat, p. 31.

⁷ Ten pat, p. 25.

⁸ Be šių autorių, rusėnų paleografijos tema disertacijas rašė A. Antonovičius ir A. Vasiliauskienė. Tačiau A. Antonovičius disertacijoje *Kauno žemės teismo knygos 1566–1567 m.: grafika ir ortografija* (1961) daugiau dėmesio skiria raidžių morfologijai ir fonetikai, pateikia raidžių variantus, o A. Vasiliauskienė disertacijoje, kurios pagrindu išleista knyga *Кирилличні списки Другого Литовського Статуту: палеографія, хронологія, кодикологія* (Львів, 2004) vos užsimena, kad „XVII a. I p. Adomo Zaluskio (1619), Lucko (1929) [turbūt korektūros klaida – V. D.], Vasilijaus Usovičiaus (1648) nuorašams būdinga XVII a. I p. rašyba – daugelis raidžių bandomos sujungti, mažėja santrumpų ir t. t.“ Tai visiškai neišsami analizė – neapartas raidžių jungimas, visiškai neužsimenama apie raidžių grafiką.

vertinga šiai temai, nes, analizuodami raidžių variantus, jie teigia, kad lotyniškas raidynas, epochos meno stilius darė tam tikrą įtaką rusėnų kalbos raštui: „Kaip rodo paralelės lotyniškoje rašyboje raidžių apžvalga, XV a. baltarusiškojo greitraščio sąlytis su gotikinėmis raidėmis yra nedidelis, tuo tarpu rusų ir baltarusių greitraščių giminingumas, nors ir ryškėja abiejų atmainų savarankiška evoliucija, yra akivaizdus. <...> Tačiau nereikia pamiršti, kad tiek kirilinis, tiek gotikinis greitraštis turėjo vieną tikslą: pagreitinti rašybą. Tad principų ištakos tos pačios, ir nėra lengva atskirti, kas atsirado dėl bendros rašto raidos, o kas dėl tarpusavio sąveikos. Tai didelė ir jau specialių tyrimų dalis.“⁹

Tiriant teismų knygas, būtinas bendras teismų raštinių veiklos kontekstas. LDK valstybės kanceliarijos veikla XVII a. kol kas nėra tirta, o kanceliarijų veikla XVI a. yra sulaukusi didžiulio tyrėjų susidomėjimo¹⁰. Teismų raštinių veikla ir raštininkų darbas paprastai nagrinėjami teismų veiklos kontekste. Pavyzdžiui, Vyriausiojo Tribunolo veiklą tyrinėjęs V. Janulaitis aptarė ir raštininko veiklą bei padėtį¹¹. 1564–1566 m. teismų reformą daugiausia nagrinėja D. Vilimas¹², analizuodamas reformos eigą, perimamas pareigybes. Pasak jo, „susikūrus pavietų žemės teismams, net ir tolimiausių valstybės regionų bajorai gavo galimybę išsaugoti savo turto dokumentus tų regionų teismo įstaigų knygoje. Kartu kuriama ir nauja „juridinė“ raštvedybos tradicija“¹³. Vėlesniuose savo straipsniuose

⁹ S. Lazutka, E. Gudavičius, 1983, p. 152.

¹⁰ R. Petrauskas, 2012, p. 21; I. Valikonytė, 2012, p. 35; E. Gudavičius, 1999, p. 441.

¹¹ A. Janulaitis, 1927, p. 166.

¹² D. Vilimas, 2006, p. 288.a

¹³ Ten pat, p. 134.

se D. Vilimas gilinasi į XVI a. LDK žemės ir pilies teismų knygų turinį¹⁴, teismo darbo specifiką¹⁵. Tačiau visi jo tyrimai apsiriboja XVI a. pabaiga. Patį raštininko darbą raštinėje, neatsižvelgdamas į instituciją, aprašė A. Dubonis¹⁶. Teismų raštinių veiklos organizavimą XVI–XVIII a. bendrais bruožais ir naudodamasi D. Vilimo tyrimais aptarė R. Šmigelskytė-Stukienė¹⁷.

Šaltiniai. Pasirinktos LDK XVII a. teismų bylų knygos kaip rusėniškos paleografijos objektas.

LDK teismų knygos saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje, Rankraščių skyriaus (toliau VUB RS) 7-ajame fonde, kai kurios prieinamos internetu¹⁸. Šio tyrimo metu dėl restauravimo darbų buvo visiškai neprieinamos visos Trakų žemės ir pilies teismų knygos. Todėl kai kurie tekstai iš šių knygų yra kopijuoti iš S. Pamerneckio rusėnų paleografijos metodinės priemonės¹⁹. Knygų atsirinkimo principai: 1) buvo atsižvelgiama į knygų išlikimo kokybę, nes kai kurios knygos neišduodamos dėl prastos jų būklės, pavyzdžiui, VUB, RS, F7, Ukmergės 1680–1690 m. pilies teismų knyga. Arba jų tekstai neperskaitomi dėl išsiliejusio arba išblukusio rašto. LDK XVII a. teismų knygos rašytos juodu arba rudu rašalu. 2) Atsirenkant knygas stengiasi remtis kuo trumpesniu laikotarpiu, tačiau išlikusios skirtingų regionų teismų knygos leido tekstus tirti dešimties metų intervalais siekiant, kad raidžių gra-

fika kuo detaliau atsispindėtų laike ir teritoriškai. Nors kai kurios knygos dėl savo būklės yra neprieinamos, vis dėlto yra pakankamai išlikusių teismų knygų, XVII a. skirstymas į dešimtmečius leidžia detaliau ir nuosekliau pamatyti raidžių grafikos raidos specifiką, laipsnišką barokinio greitai išsivystančios raštinės raidžių grafikos įsigalėjimą. 3) Atsirenkant teismų bylų knygas, buvo atsižvelgiama ir į individualaus rašto bruožų įvairovę, nes kai kuriose knygose rašto bruožai buvo vieno ir aptinkamas daugelyje knygų. Pavyzdžiui, Kauno 1602 m. žemės teismo knygos rašto bruožai buvo naudojami XVI a. pabaigos ir aptinkamas kitose XVII a. pradžios knygose. Atsirenkant knygas iš Vyriausiojo Tribunolo teismo fondo, kuris saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA), f. 8, buvo atsižvelgiama į knygų laikotarpį. Kadangi visos knygos yra mikrofilmuotos, atrankos kriterijumi tapo mikrofilmo kokybė, nes kai kurie jų yra prastos kokybės, o dėl to labai sunku skaityti bylos tekstą, ypač išžiūrėti raidžių grafikos detales, jungimą.

Taigi iš VUB RS, f. 7, buvo pasirinktos šios knygos: Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo bylų knyga (407 l), Upytės pilies teismo 1610–1615 m. bylų knyga (814 l), Vilniaus pilies teismo 1620 m. knyga, Ukmergės žemės teismo knyga 1620 m. (441 l), Žemaitijos pilies teismo 1637 m. (317 l). knyga, Trakų pilies teismo 1643 m. knyga, Kauno žemės teismo 1640–1642 m. knyga (778 l), Ukmergės pilies teismo 1652–1655 m. knyga (375 l.), Vilniaus žemės teismo 1668–1671 m. (941) knyga, Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga (487 l); iš LVIA, f. 8, 1 apyrašo nr. 247 – 1615 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija; nr. 248 – 1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko ka-

¹⁴ D. Vilimas, 2011.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ A. Dubonis, 2001, p. 574–587.

¹⁷ R. Šmigelskytė-Stukienė, 2012, p. 71–93.

¹⁸ Trakų pilies teismo knyga 1640–1643 m. [interaktyvus], <<http://atmintis.mb.vu.lt/fedora/repository/gluosnis:knygos/-/collection>>, [2014-05-01].

¹⁹ S. Pamerneckis, 2012, tekstų nr: 71–80, 80–85, 96–99.

dencija; nr. 265 – 1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 266 – 1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija; iš S. Pamerneckio metodinės priemonės studentams: tekstų nr. 71–99, 1650–1654 m. Trakų žemės teismo bylų tekstai. Surinkta medžiaga leidžia aptarti inicialinių ir didžiųjų raidžių grafiką. Šioms dviem problemoms ir bus skirtas šis straipsnis.

1. Inicialai

„Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ pateikiamas toks inicialų apibūdinimas: „<...> puošnios, dažnai kito šrifto ir spalvos rankraštinio arba spausdinto teksto ar jo dalies pirmosios raidės“²⁰. Nuo didžiųjų raidžių skiriasi savo puošnumu ir dydžiu. Dažniausiai inicialinių raidžių kojelės nutęsimos į apačią per porą ar daugiau teksto eilučių. Jos puošiamos kilpomis, užsukimais, piešiniais ir t. t. Inicialu atrinktose bylose nuo pat XVII a. pradžios pradeda mas pirmasis bylų žodis. XVII a. teismų knygosose inicialai labiausiai puošia tekstą. Inicialų rašymas ir puošyba labai įvairuoja – priklauso nuo raštininko gebėjimų, estetinio pajautimo, galbūt ir laikotarpio. Labai dažnai naudojamos enklavos – į pirmąją, inicialinę, raidę buvo įrašoma to paties žodžio gretima mažoji raidė²¹. Teismų bylų knygosose inicialinių raidžių nėra daug. Tai lemia dokumento formuliaras ir pirmieji žodžiai: „*ω (O) справе...*“, „*На рочках...*“, „*Году от...*“, „*Лета*“, „*Перед нами*“. Todėl šiame skyrelyje bus analizuojami šie inicialai: *Г, Л, H, П, ω*.

Dažniausiai pasitaikanti inicialinė kirilinė raidė yra *H*. Kaip raštininkas puošdavo

inicialines raides, matyt, priklausė nuo to, kiek galėdavo skirti tam laiko. Pavyzdžiui, Žemaitijos žemės teismo 1602–06 m. knygoje aptinkami *H* raidės inicialai pasižymi ilgomis, per kelias eilutes nutįsusiomis kojelėmis, užsuktomis į kairę. Pati raidė pakrypusi į kairę arba tiesi, viršuje kojelės užsuktos į dešinę. Horizontalė, jungianti kojeles, brėžta aukštai tiesi arba šiek tiek pakrypusi²². O štai Upytės pilies teismo 1610–1615 m. bylų knygoje yra keletas ypač išpuoštų *H* raidžių. Vidurinis brūkšnelis yra sudarytas iš dviejų linijų, o jo vidus papuoštas įvairiais brūkšneliais, taškeliais. Raidės kojelių galai tiek viršuje, tiek apačioje užsukti kilpomis arba užriesti. Kojelės pastorintos arba papuoštos kaip ir vidurinis brūkšnelis²³. Toje pačioje knygoje pasitaiko *H* raidės inicialų, puoštų zigzago linijomis ir kilpomis, ir visiškai paprastų, be jokios puošybos inicialų, bet nubrėžtų per kelias eilutes²⁴. Ketvirtajame XVII a. dešimtmetyje *H* raidės kojelės nebestorinamos, priešingai, jos užrašomos pagal plunksnos storį, tačiau atsiranda labai daug kilpų, atrodo, kad visa raidė sudaryta iš kilpų²⁵. Kitas naudojamas šios raidės variantas – kai kojelės pastorinamos nedaug, tačiau pagrindinis papuošimo akcentas išlieka kilpos ir kojelių užsukimai. Penktajame dešimtmetyje jau kaip inicialinė atsiranda lotyniška *N*. Ji rašoma gražiai išlenkiant kojeles, kojelių galiukus puošia užlenkimas, vidurinis – įstrižas – brūkšnelis pastorinamas. Šiam inicialui daug puošnumo suteikia trečioji žodžio raidė *p*. Ji ra-

²² Žemaitijos žemės teismo 1602–1606 m. knyga, 58l.

²³ Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga, lapų nr. 101, 324, 747, 806.

²⁴ Ten pat, lapų nr. 14, 123, 133.

²⁵ Žemaičių pilies teismo 1637 m. knyga, 10, 78, 104, 109, 179 l.

²⁰ „Inicialas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. VIII: Imh–Jun, p. 134.

²¹ J. Drungilas, 2012, p. 223.

šoma kaip mažoji, tačiau jos uodegėlė nutęsiama į apačią, užsukama dideliu lanku ir, sukant kilpas, kyla aukšty, kol paliečia *N* raidės galiuką. Todėl gali pasirodyti, kad šios kilpos priklauso *N* raidei. Kiriliniai *H* raidės inicialai penktajame–šeštajame dešimtmetyje pasižymi didelėmis kilpomis, nutįsusiomis į apačią arba susipynusiomis su *p* raidės kojele, kuri taip pat susukama į kilpas. Gausėja enklavų, paprastai *A* raidė rašoma ant *H* raidės horizontalės, tokiu atveju *H* raidės horizontalė tampa ir *A* raidės horizontalė²⁶. Dešimtajame dešimtmetyje inicialinė *H* raidė labai puošni, sudaryta iš daugybės kilpų, ir visos *H* raidės, išskyrus lotynišką, yra enklavos²⁷.

Inicialinės *Γ* raidės raida panaši. Pačioje amžiaus pradžioje jos kojėlė dideliu lanku užsukama, kartais kojėlės gale užsukamos kilpos. Virš kojėlės iš dešinės į kairę truputį banguojant brėžiama horizontalė, kairėje į apačią brėžiamas lankas, kuris užsisuka į dešinę, o kartais kerta kojėlę.

Išskirtinis atvejis, kai *Γ* raidės viršūnė nedidelė, nuleista kairėje pusėje ir truputėlį užsukta į dešinę. Tačiau jos kojėlė dideliu lanku brėžiama į apačią ir sukama į kairę. Iš tos pačios kojėlės viršaus lygia-grečiai brėžiama dar viena kojėlė, gale jos susijungia į smailią uodegėlę, o visas vidurys užbrūkšniuojamas. Vėliau šis inicialas puošiamas kilpomis, vėliavėlėmis, pastori-nimais, užsukimais²⁸.

Panašiai yra ir su *P* raide. Skirtumas tas, kad ši raidė naudojama kaip mažoji,

tačiau jos kojėlė nutęsiama žemiau, supinama su kitų raidžių kojėlėmis. Toks *P* raidės panaudojimas jau aptartas nagrinėjant *N* raidės inicialą penktajame dešimtmetyje. Tačiau tendencija išlieka ta pati ir vėlesniuose dešimtmečiuose. Raidės galvutė maža, o kojėlė sukama į daugybę kilpų, kurios susipina su kitomis raidėmis²⁹.

Π raidė buvo rašoma paprastai, tačiau jos viršūnė didelė, šone užapvalinta. 1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knygoje šios raidės viršūnė yra masyvi, su daug kilpų, kurios primena skaičių 8 horizontalioje padėtyje. Kai kurios kepurės dar papuoštos vertikaliais brūkšneliais, o raidės kojėlės taip pat papuoštos kilpomis³⁰.

Pirmaisiais XVII a. dešimtmečiais *Π* raidės beveik niekuo nesiskyrė nuo didžiosios *Π* raidės. Nuo ketvirtojo dešimtmečio inicialinės *Π* raidės pasikeitė: užraitytos, susuktomis kojėlėmis, uždėta apvalia viršūnėle arba susukta pati raidė. Nuo penktojo dešimtmečio visų inicialinių raidžių kepurėlės rašomos didelės, kartais didesnės už pačią raidę, su visokiais pagražinimais iš kilpų. Daugiausia tokių kepurų turi raidė *Π*. Tokia raidė atsiranda Trakų 1643–1645 m. žemės teismo knygoje. Čia *Π* raidė papuošta didžiulėmis kilpomis. Vėliau ši raidė pasižymi dideliu dekoratyvumu, ji turi masyvią iš kilpų susuktą kepurę,

²⁶ Trakų pilies teismo 1643 m. knyga, lapų nr. 15, 23, 60, 70, 169; Kauno žemės teismo 1640–1643 m. knyga, lapų nr. 169; S. Pamerneckis, 2012, p. 70–1, 75–1, 78–1, 79–1; Gardino žemės teismo 1694–1696 m., 208 l.

²⁷ Gardino žemės teismo 1694–1696 m., lapų nr. 28, 139, 176, 208, 10.5.

²⁸ Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga, lapų nr. 101, 103; Žemaičių pilies teismo 1637 m. knyga, lapų nr. 18, 104, 139; S. Pamerneckis, p. 96–1, 97–2, 98–1.

²⁹ Trakų pilies teismo 1643 m. knyga, lapų nr. 23, 60, 70; Kauno žemės teismo 1640–1643 m. knyga, lapo nr. 169; Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 265 – 1664 m., lapų nr. 66, 103, 212; S. Pamerneckis, p. 96–1, 99–1; Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 266 – 1685 m., lapų nr. 17, 65, 331, 333, 349, 514; Gardino žemės teismo 1694–1696 m. knyga, lapų nr. 28, 154, 176, 208.

³⁰ Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 265 – 1664 m., lapų nr. 62, 66; S. Pamerneckis, p. 96–1, 99–1; Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 266 – 1685 m., lapų nr. 17, 65, 331, 333, 349, 514.

papuoštą įvairiais brūkšneliais – tokia ji fiksuojama nuo septintojo dešimtmečio. Sunku pasakyti, ar ši kepurė priklauso raidėi *И*, ar *Т*. Greičiausiai tai *Т* raidės kepurė, sujungta su *И* raidės kojelėmis, kurios užsuktos į kilpas³¹. Gardino žemės teismo knygoje yra inicialas, kurį pavyksta iššifruoti tik remiantis šalia esančiomis raidėmis ir toliau parašytais teksto žodžiais. Raidė *ω* inicialuose pasirodo septintajame dešimtmetyje Vyriausiojo Tribunolo knygoje, kurioje rašoma frazė „*о снраве*“. Ši raidė ypač dekoratyvi, puošta brūkšneliais, užsukimais, kilpomis, viduryje galima įžvelgti ornamentą³². Šiai raidėi būdingos formos, kurios yra kitų raidžių kepurėse. Tai pirmiau aptartos raidės *И, И, Т*.

Tik 1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knygoje buvo panaudota inicialinė raidė *В*. Iš visų pirmiau aptartų inicialų ji išsiskiria savo puošnumu. Paveikslėlyje pavaizduotas inicialas, puoštas spalvinimais, apačioje kilpų susikirtimo vietos dekoruotos smulkiais langeliais. *В* raidės viršus dekoruotas papildomomis išsikišusiomis linijomis, kurios puoštos gėlių motyvais. Raidės vidurį taip pat žymi augalinis motyvas. Kiti trečiajame dešimtmetyje vartoti inicialai, taip pat *В* raidės nebėra taip gausiai dekoruoti³³.

Apskritai XVII a. inicialams būdingos nutįsusios į apačią, užsuktos ar užriestos

kojelės, o nuo septintojo dešimtmečio atsiranda didelės, iš kilpų susuktos kepurės, papuoštos įvairiais brūkšneliais. Šalia inicialinių raidžių rašomos ir didžiosios raidės, kai kada jų kojelės įsukamos į inicialinių raidžių kilpas arba į pačią raidę.

2. Didžiosios raidės

Didžiosios raidės nuo mažųjų raidžių skiriasi savo dydžiu, viršūnėmis. XVII a. dar nebuvo nusistovėjusios taisyklės, kada turi būti vartojamos didžiosios raidės. XVII a. pradžios tekstuose randame tikrinių daiktavardžių, rašytų didžiosiomis raidėmis. Kartais neaišku, ar tai didžioji raidė, ar mažoji, tik padidinta. Pavyzdžiui, taip labai dažnai būna su *С* raide. Žodžio viduryje ji rašoma tokio pat dydžio kaip ir kitos raidės. Tačiau jei ji rašoma žodžio pradžioje, o kartais rašant žodį be ištisinio jungimo, tada atskirti, ar tai didžioji, ar mažoji (tik dėl raštininko manieros parašyta didesnė), yra labai sudėtinga, todėl tokią raidę vadinysime tiesiog padidinta.

Kyla klausimas, ar antrajame variante žodžio viduryje pavartota didžioji *Г*, ar mažoji? Neabejoti, kad tai didžioji raidė, galima tik tada, kai didžiąja raide pradedamas sakinyss arba rašomas vardas, todėl šiuo atveju antrajame variante *Г* raidę laikysime padidinta. Toliau aptariamos raidės *А, В, Г, К, И, М, Н, П, Т, ω*. Šios raidės dažniausiai pasitaiko XVII a. teismų bylų tekstuose ir dėl savo priklausomybės didžiosioms ar mažosioms raidėms nekelia abejonių dėl to, kad jomis arba rašomi tikriniai daiktavardžiai, arba pradedamas naujas sakinyss. Aprašant raides, pateikiamas ankstyviausias pavyzdys ir pažymima, kaip vėliau toks raidės variantas kito (jei kito). Raidės aprašymo pradžioje nu-

³¹ Trakų pilies teismo 1643 m. knyga, lapų nr. 23, 60, 70; Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija; nr. 265 – 1664 m., lapų nr. 59, 62, 66; S. Pamerneckis, p. 99-1; Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 266 – 1685 m., lapų nr. 17, 65, 331, 333, 349, 514; Gardino žemės teismo 1694–1696 m., lapų nr. 28, 139, 154, 176, 208.

³² Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 265 – 1664 m., lapų nr. 138, 212, 403.

³³ Vyriausiojo Tribunolo knyga, Minsko kadencija, nr. 248 – 1626 m., lapų nr. 130, 143, 534.

rodomas ankstyviausias pavyzdys iš Žemaičių žemės pilies teismo 1602–1606 m. knygos, o raidės aprašymo pabaigoje vėlyviausias – iš 1694–1696 m. Gardino žemės teismo knygos.

Didžioji *A* raidė rašoma įprastai. Dažniausiai pirmąją kojelę turi kiek ilgesnę nei antrąją. Raidės viršūnė smaili arba užapvalinta, kartais viena kojelė yra kiek ilgesnė už kitą. Vertikalūs brūkšnelis tiesus, brėžiamas nuo kairės kojelės ir baigiamas už dešinės, todėl šiek tiek išsikiša ir neretai prijungiamas prie kitos raidės. Nuo penktojo dešimtmečio pasitaiko atvejų, kai kiriliniame *A* raidės variante kairioji kojelė yra užsukta ir primena *C* raidę (žiūrėti priede: Trakų pilies 1643 m. teismo knyga). Antrajame dešimtmetyje raidė gali būti pasvirusi tiek į kairę, tiek į dešinę. Tačiau nuo ketvirto dešimtmečio raidės svyra tik į dešinę.

Didžiąja *B* raide dažniausiai rašomi vardai ir pavardės. XVII a. esama daug raidės variantų. Raidė brėžiama iš kairės į dešinę, viršuje sukama kilpa, tada brūkšnelis brėžiamas į apačią, vėl užsukama kilpa ir tęsiama žemyn, kartais užriečiant kojelę, o kartais paliekant ją tiesią. Taip raidė įgauna du pilvelius, kurie vienas su kitu nesiliečia, tarp jų paliekamas tarpelis. Kitas variantas – kai *B* raidė primena *C* raidę su užsuktais galais, pavyzdžiui, Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knygos 3 pavyzdys. Pasitaiko *B* raidės variantų, kurie primena raidę *O*, tik turi į vidų išsikišusią horizontalią ir kilpomis dekoruotą kojelę (žiūrėti priede: Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga, 2 pavyzdys). Trečiajame dešimtmetyje atsiranda dar kitoks šios raidės variantas. Viršuje sukama mažutė kilputė, brėžiama vertikali į apačią, apačioje įžambiai brėžiama linija, užsuka-

ma kilpa, brėžiama horizontaliai, kertama vertikali ir užsukama. Tokia raidė primena horizontalų 8 su vertikale ties viduriu. Tačiau XVII a. antroje pusėje raidė tampa dar apvalesnė, susukama daugiau kilpų, pilveliai pradeda liestis vienas su kitu, kartais susipina, raidė atrodo tarsi paguldyta ant eilutės.

K didžioji raidė taip pat dažnai vartojama tekstuose. Raidė brėžiama tarsi *V*, tik labiau pakrypusi į dešinę, ir priduriama kojelė dešinėje, kuri sujungiama su kita raide. Viršutinis dešinysis brūkšnelis tęsiasi tolyn virš kitų žodžio raidžių (žiūrėti priede: Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga). Vėliau raidė nebejungiama, o brėžiamos dvi kojelės, pirmoji tiesesnė, o antroji labiau išlenkta ir besijungianti su kita raide (žiūrėti priede: Upytės pilies 1610–1615 m. teismo knyga, 1–2 variantas). Vėliau naudojami abu raidės variantai, raidės kojelės sujungiamos arba ne – nelygu raštininko braižas. Tačiau raidės galūnės užriečiamos, užsukamos, atsiranda kilpų, raidė gali būti panaši į lotyniškąją *R* (žiūrėti priede: Pamerneckis, Paleografija, 1650–1655 m.).

Л raidė labai dažnai vartojama amžiaus pradžioje, nes šia raide pradedamas bylų eschatokolas. Kai bylų eschatokole vietoj žodžio *Лема* pradedamas vartoti *Рoky*, raidės variantų sumažėja. *Л* raidė kartais būna tiesiog padidinta, bet dažniausiai ji kaip nors ir pagražinama. Todėl eschatokolinės *Л* raidės priskirtos prie inicialų, o toliau aptarsime bylų tekstuose vartotas didžiąsias *Л*, kurios pačiuose tekstuose pasitaiko ne itin dažnai. Šia didžiąja raide dažnai rašomi tikriniai daiktavardžiai, pavyzdžiui, *Литовьского*. Raidės kairioji kojelė užrieta ir truputį plonesnė, tada užapvalinama viršuje ir nuleidžiama žemyn.

Kituose tekstuose raidės viršūnė smaili (priklausė nuo raštininko braižo). XVII a. raidės grafika kardinaliai nekito, o jos rašymas priklausė nuo raštininko manieros.

M raidė keitėsi nedaug. Šios raidės, kaip ir kitų, rašyta priklausė nuo raštininko: labiau užriestos kojelės ar neužriestos, raidė smailesnė ar apvalesnė. Raidės rašyta beveik nekito. Tačiau skyrėsi raidės jungimas: XVII a. pradžioje raidė jungiama žemai, o antroje pusėje – aukštai. Pasi-taiko, kad *M* raidė parašyta kaip *И* ir prie pat nubrėžtas vertikalus brūkšnelis (žiūrėti priede: Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga, 4-as variantas). Kai raidė jungiama aukštai, ji panašesnė į lotynišką *M* arba į kirilinę *Т* mažąją raidę nei į kirilinę *М* (žiūrėti priede: 1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija, 2-as variantas), tokia raidės rašyta paveikta lenkų ir lotynų kalbų abėcėlės.

H raidė kito labiausiai. XVII a. pradžioje ji buvo rašoma ir spausdintinės raidės variantu (žiūrėti priede: Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga, 1-as variantas). Dažniausias variantas – rašytinė raidė, kurios kojelės pagal raštininko braižą labiau užsukamos arba ne, brūkšnelis daugiau ar mažiau išlenda už raidės ir jungiamas arba ne su kita raide. Tačiau nuo ketvirtojo dešimtmečio raidė apvalėja, įgauna kilpų, kojelių galūnės labiau užsukamos. Kiriliniuose dokumentuose atsiranda ir lotyniškas *H* raidės variantas, kuris XVII a. vis dažnėja: nuo ketvirtojo dešimtmečio rašoma ir kiriliniu, ir lotynišku variantu, o amžiaus antroje pusėje buvo naudojamas beveik vien tik lotyniškas variantas, tai parodo lenkiškosios ir lotyniškosios abėcėlės plitimą rusėniškuose tekstuose (žiūrėti priede: Žemaičių pilies teismo 1637 m. knyga, 1–3 kirilinės, o 4-a lotyniška).

И raidė vartojama dažnai, todėl ir jos užrašytų variantų daugiau. Visą XVII a. ji neturi raidos etapų, jos užrašymas išlieka vienodas. *И* raidės kojelės gali būti nubrėžtos keliais variantais: 1) kojelės brauktos tiesiai; 2) kojelės užriestos į kairę; 3) kojelės užriestos į dešinę; 4) kojelės riestos į skirtingas puses; 5) viena kojelė tiesi, kita užsukta į kurią nors pusę arba viena kojelė ilgesnė, o kita trumpesnė. Taip pat svarbu pažymėti ir kojelių nuotolį viena nuo kitos. Tarpas tarp raidės kojelių gali būti vientisas, tačiau dažniais atvejais į apačią jos platėja, todėl viršuje būna arčiau viena kitos, o apačioje labiau nutolusios. Įsigalėjus ištisiniam jungimui, raidės kojelės jungiamos tarpusavyje ir raidė atrodo kaip *a* tik su horizontale (žiūrėti priede: Pamerneckis, Paleografija, 1674 m., 1–2 pavyzdžiai). Labai svarbi viršutinė horizontalė. Ji taip pat gali būti nubrėžta keliais skirtingais būdais: 1) gali būti tiesi, o kojelės per vidurį; 2) horizontalė gali prasidėti ties kotelių viduriu, užsukama ir baigtis ties dešiniu koteliu arba išlįsti už jo; 3) horizontalė gali būti bangelės formos, uždėta *tiesiai* arba *įstrižai*.

Т raidė turėjo kelis variantus – lotynišką ir kirilinį. Kirilinis raidės variantas beveik nesikeitė, jos skirtingo užrašymo požymiai tokie pat kaip ir pirmiau aptartos *И* raidės. Kadangi šios raidės skiriasi tik tuo, kad *Т* turi tris kojeles, plačiau apie tai nekalbėsime. Tačiau reikia pažymėti, kad XVII a. antroje pusėje, kai įsigalėjo vientisas jungimas, apačioje kojelės galėjo būti sujungiamos. Tokiu atveju raidė atrodo kaip *III*, tik viršuje dar turi horizontalę (žiūrėti priede: Pamerneckis, Paleografija, 1674 m.). *Sulotynintas* šios raidės variantas – tai tarsi *šiandieninė* rašytinė mažoji *t*, tik skersinis brūkšnelis dešinėje

užsukamas ir braukiamas ties viršūne, taip sudarydamas kilpą, o kojelė nuleidžiama įvairiai. Toks didžiosios *T* raidės variantas aptiktas tik pirmajame dešimtmetyje.

ω raidės variantų nėra daug, tačiau verta paminėti, kad didžioji ω XVII a. pradžioje buvo panaši į *K* raidę (žiūrėti Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga). Atskirti *K* nuo ω galima pasižiūrėjus į apatinę dešinę kojelę. *K* raidės ši kojelė tiesi, o ω raidės kojelė yra zigzago formos, ji brėžiama skersai, tada horizontaliu brūkšneliu prijungiama prie raidės. XVII a. antroje pusėje raidė tampa apvali ir beveik visiškai pakeičia formą. Nors penktajame dešimtmetyje ši raidė kampuota ir primena lotynišką *W*, septintajame ir vėlesniuose dešimtmėčiuose raidė labai suapvalėja, įgauna tarsi naują pavidalą. Ji pradedama brėžti nuo viršaus, sukama kilputė, tada leidžiamasi žemyn, brėžiama *X* raidė, kuri labai užapvalinama ir primena gulsčią aštuoneta, tada plunksna kyla į viršų ir vėl užsukama kilputė (žiūrėti priede: 1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija, 2-as variantas). Yra ir kitoks šios raidės variantas, kuris fiksuotas 1663–1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knygoje. Raidė brėžiama nuo vidurio, užapvalinama, tada leidžiamasi į apačia, nes brūkšnelis labai plonas, spėtina, kad raštininkas pakėlė ranką ir toliau raidę vedė nuo viršaus į apačią užapvalindamas ir palikdamas ją užsuktą. Kad rašydamas raštininkas pakėlė ranką, patvirtina ir ryškesnis taškelis viršuje, nuo kurio pradėta tęsti. Tokių *W* raidžių aptin-

kama lenkų kalba surašytuose tekstuose XVII a. pradžioje. Tai aiškus pavyzdys, kad lenkų kalba darė įtaką rusėniškoms raidėms.

Išvados

1. Dešimties metų laikotarpio tekstų tyrimas parodė lėtą rašto grafikos kitimą, nerasta jokio lūžio, kuris būtų kardinaliai pakeitęs visą rašto grafinę išvaizdą. Akivaizdūs pirmojo ir penktojo dešimtmečių rašto skirtumai. Vadinasi, baroko įsigalėjimas truko apie 40–50 metų.
2. Inicialai vartojami labai dažnai, jie puošiami pagal rašovo meninį skonį, turimą laiką, dažniausiai pasitaikančios inicialinės raidės yra *Γ*, *H*, *И*, *Π* ir *Є*. Dažnai inicialuose vartojamos enklavos.
3. XVII a. didžiųjų raidžių vartojimas nėra nusistovėjęs. Dažniausios yra didžiosios raidės *A*, *B*, *K*, *И*, *M*, *H*, *Π*, *T*, *Є*. Dažnai vartojamos ir padidintos raidės, kurios gali pasitaikyti žodžio viduryje, sakinio pradžioje, tačiau jų priklausomybė didžiosioms raidėms kvestionuotina. Dažniausiai padidintos naudojamos *Γ* ir *C*, tačiau ir visos kitos raidės gali būti parašytos didesnės nei įprastai. Didžiųjų raidžių grafika kinta palaipsniui, penktajame dešimtmetyje atsiranda lotyniškų raidžių variantų – *M* ir *N*. XVII a. antroje pusėje visos raidės apvalėja. Per visą XVII a. labiausiai savo grafiką pakeičia *B*, *H* ir *Є*, mažiausiai – *A*, *И*, *M*, *Π*, *T*.

BIBLIOGRAFIJA

Antonovičius A., 1961 – Antanas Antonovičius, *Kauno žemės teismo knygos 1566–1567 m.: grafika ir ortografija*: Disertacija, Vilnius, 1961.

Drungilas J., 2012 – Jonas Drungilas, „Pastabos dėl lenkiškos rašybos Lietuvos Metrikos Užrašymų knygoje XVI a. pabaigoje – XVIII a. antrojoje pusėje (remiantis Lazdijų ir Simno aktais)“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, Vilnius, 2012.

Dubonis A., 2001 – Artūras Dubonis, „Raštininkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius, 2001.

Gieysztor A., 2009 – Aleksander Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa, 2009.

Gudavičius E., 1999 – Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija*, I tomas, Vilnius, 1999.

Janulaitis A., 1927 – Augustinas Janulaitis, *Výriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII a.: Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime*, Kaunas, 1927.

Lazutka S., Gudavičius E., 1983 – Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas, I t., 1 d.: Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė*, Vilnius, 1983.

Pamerneckis S., 2012 – Stanislovas Pamerneckis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rusėniškoji paleografija*, Vilnius, 2012.

Petrauskas R., 2012 – Rimvydas Petrauskas, „Rašto ir raštinų kultūros pradžia Lietuvoje“, in:

Lietuvos notariato istorija, sudarė Jolanta Karpavičienė, Vilnius, 2012.

Pietkiewicz K., 2015 – Krzysztof Pietkiewicz, *Paleografia Ruska*, Warszawa, 2015.

Šmigelskytė-Stukienė R., 2012 – Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos“, in: *Lietuvos notariato istorija*, sudarė Jolanta Karpavičienė, Vilnius, 2012.

Valikonytė I., 2012 – Irena Valikonytė, „Notariato instituto genezė ir sklaida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVI amžiaus antros pusės“, in: *Lietuvos notariato istorija*, sudarė Jolanta Karpavičienė, Vilnius, 2012.

Vasiliauskienė A., 2004 – Aldona Vasiliauskienė, *Кириличні списки Другого Литовського Статуту: палеографія, хронологія, кодикологія*, Львів, 2004.

Vilimas D., 2006 – Darius Vilimas, „LDK pavieto žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejis)“, in: *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 4 (86), [prieiga internetu], in: <http://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/2169/1060>, [2014-05-05].

Vilimas D., 2006 – Darius Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588 m.)*, Vilnius, 2006.

Груша А. І., 2006 – Аляксандр Іванавіч Груша, *Беларуская кірылічная палеаграфія: вучэбны дапаможнік для студэнтаў гістарычнага факультэта*, Мінск, 2006.

THE GRAPHICS OF INITIALS AND CAPITAL LETTERS IN RUTHENIAN CURSIVE FOUND IN THE JUDICIAL COURT BOOKS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 17TH CENTURY

Vita Diemantaitė

S u m m a r y

In the Grand Duchy of Lithuania, the main language was Ruthenian until 1697, when the main language became Polish. In Lithuanian historiography, the most developed researches concern the mental, ideological and social issues. These issues are discussed in the context of the first printed book, the first Lithuanian Statute, on the conduct of the first Lithuanian book, the first Lithuanian history problems. Ruthenian cursive is best examined in texts from the 16th century, in the First Lithuanian Statute and Lithuanian Metrics context. However, there are almost no

studies about the Ruthenian cursive in 17th century. We haven't investigated the individual pattern types or analyzed the letter graphics change, so, in general, the seventeenth century Ruthenian cursive is little explored. Therefore, this research focused on the initials and capital letters used in the Ruthenian cursive in the seventeenth century. We have chosen the most developed books of courts that have operated in the GDL in order to examine the changes of initials and capital letters during the 17th century. However, this article researches only the ethnographic territory of

Lithuania, because of the availability of the books in the archive. The research proved that the graphics of capital letters changed very slowly and the difference is seen only from the middle of the seventeenth century. Initials were used to decorate the text very often and they depended on the individual scribe's hand. The most frequently used initials were Г, H, Л,

П and С. In the seventeenth century, the most often used capital letters were А, В, К, Л, М, Н, П, Т, С. As the caps graphics changing gradually, the Latin alphabet options of М and N appeared in the 5th decade. Throughout the seventeenth century, letters В, Н and С have been changing the most, while the least changed letters were А, Л, М, П, Т.

Įteikta 2016 02 11

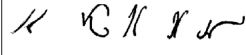
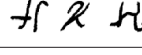
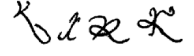
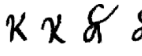
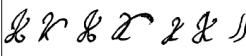

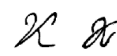
Parengta skelbti 2017 02 22

PRIEDAS

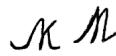

Didžiosios raidės

A	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	A didžiosios nėra
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	

B	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	Pasirinktose bylose didžiosios B atvejų nėra

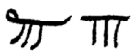
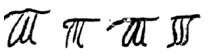

K	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	

J	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios J atvejų nėra
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	Pasirinktosiose bylose didžiosios J atvejų nėra
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	Pasirinktosiose bylose didžiosios J atvejų nėra
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios J atvejų nėra

M			
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga		Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	Pasirinktosiose bylose didžiosios M atvejų nėra
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga		1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija		Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios M atvejų nėra	1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios M atvejų nėra	Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios M atvejų nėra

H	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	

П	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	

T	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios T atvejų nėra
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	

G	
Žemaitijos 1602–06 metų pilies teismo knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios G atvejų nėra
Upytės pilies teismo 1610–1615 m. knyga	
1626 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	Pasirinktosiose bylose didžiosios G atvejų nėra
Žemaitijos pilies teismo 1637 m. knyga	Pasirinktosiose bylose didžiosios G atvejų nėra
Trakų pilies teismo 1643 m. knyga	
Pamerneckis S., paleografija, 1650–1654 m. tekstai	Pasirinktosiose bylose didžiosios G atvejų nėra
1664 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Pamerneckis S., paleografija, 1674 m. tekstai	
1685 m. Vyriausiojo Tribunolo knyga. Minsko kadencija	
Gardino 1694–1696 m. žemės teismo knyga	